

Paweł Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (30 p.n.e. – 68 n.e.)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016, ss. 257

W 2016 r. nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu ukazała się książka Pawła Sawińskiego pt. *Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (30 p.n.e. – 68 n.e.)*. Autor jest znany przede wszystkim z badań poświęconych polityce dynastycznej prowadzonej za panowania Augusta¹ i Tiberiusa², a recenzowane opracowanie stanowi logiczne podsumowanie jego wieloletniej pracy naukowej. Trudno już na wstępie nie wyrazić satysfakcji z powodu podjęcia przez niego powyższego tematu, gdyż panowanie poszczególnych władców zostało już wielokrotnie opisane, natomiast trudno wskazać równie kompleksową analizę mechanizmów stosowanych przez przedstawicieli pierwszej dynastii w procesie kreowania³ następców (zob. omówienie dotychczasowych badań zawarte na s. 13–14). Autor wyraźnie wskazuje funkcjonujące w obiegu naukowym teorie, które w konfrontacji z wymową przekazów źródłowych okazują się niewiele więcej niż spekulacjami, skutecznie dekonstruując większość z nich. Na tym polega w moim odczuciu największa siła książki: podstawowym punktem odniesienia każdorazowo są źródła, nie zaś przebieg dyskursu naukowego, w którym tak wielu autorów wydaje się zatracać. Źródła te zostały wykorzystane wzorcowo, a ich różnorodni charakter (literatura, inskrypcje, architektura, numizmaty, źródła archeologiczne innego typu) budzi uznanie. Pod względem metodologii prowadzonych badań jest to niewątpliwie praca wzorcową, odbiegającą na szczęście od coraz powszechniej promowanej „nowej humanistyki”, niewykraczającej często poza parafrazowanie twierdzeń Michela Foucaulta i okołonaukową erystykę pozbawioną realnej treści. Nie zmienia to faktu, że dołączona do

¹ Imiona i nazwiska wszystkich postaci poza Cezarem i Augustem zostały w treści niniejszej recenzji zapisane w wersji oryginalnej, pomimo ich spolszczenia przez Autora opracowania.

² Zob. zestawienie publikacji P. Sawińskiego umieszczone na s. 238 recenzowanego opracowania (bibliografia). Autor odpowiada również za tłumaczenia i komentarze do polskojęzycznych wydań *Tabula Hebana*, *Tabula Siarensis* i tzw. *Mowy Mecenasa* (Cass. Dio, 52.14–40).

³ Termin „kreacja” wydaje się w tym przypadku odpowiedni, albowiem desygnowanie następcy dalece wykraczało poza proste wskazanie spadkobiercy sprawowanej władzy. Autor wielokrotnie stosuje określenie „publiczna promocja”, które dobrze oddaje istotę problemu.

pracy bibliografia (s. 227–241) wskazuje na pełną orientację Autora w toczonym do tej pory dyskursie naukowym.

Książka została podzielona na dwie części. Pierwsza z nich dotyczy polityki sukcesyjnej cesarza (s. 19–159), zaś druga sposobu przejmowania władzy przez nowego princepsa (s. 163–214). Każda z nich zawiera partie poświęcone poszczególnym cesarzom zaliczanym do dynastii julijsko-klaudyjskiej: Augustowi (z oczywistym wyłączeniem w przypadku rozdziału drugiego), Tiberiusowi, Claudiusowi, Caiusowi (Caliguli) i Neronowi. Liczba oraz charakter zachowanych źródeł sprawiają, że najbardziej rozbudowane partie odnoszą się do Augusta (s. 19–92) i Tiberiusa (s. 93–133, 163–183), ale nietrudno dostrzec, iż Autor po prostu najlepiej czuje się w tym okresie dziejów Imperium Romanum, przez co przedstawione przez niego wywody jawią się jako najbardziej wyczerpujące. Rola odegrana przez pierwszego z wymienionych była kluczowa nie tylko z uwagi na wyznaczenie przez niego pewnych trendów w zakresie polityki dynastycznej, ale również regularne odwoływanie się następców do jego pamięci, będącej jedną z podstaw legitymizacji posiadanej przez nich władzy⁴. Żaden z cesarzy nie musiał się także mierzyć z równie dużymi problemami związanymi z desygnacją następcy, wynikającymi m.in. ze śmierci kolejnych kandydatów do objęcia purpury (s. 19–27, 41–60).

Całość została wzbogacona o *Appendix* traktujący o *dies principatus* cesarzy wywodzących się z dynastii julijsko-klaudyjskiej oraz zamieszczone na 12 nieponumerowanych stronach tabele zawierające zdjęcia monet, płaskorzeźb i posągów. Taka struktura jest moim zdaniem optymalna z punktu widzenia zachowania przejrzystości, pozwalając czytelnikom na samodzielne śledzenie podstaw wnioskowania zaprezentowanego przez Autora.

Główna wartość książki P. Sawińskiego polega na ukazaniu faktycznego znaczenia różnych podmiotów biorących udział w kreowaniu polityki dynastycznej (princeps, jego rodzina, najbliższe otoczenie, Senat, armia), bez pomijania tych, których rola ograniczała się niemal wyłącznie do akceptacji dokonanego wyboru (Senat). Na szczęście w ujęciu Autora armia nie sprowadzała się tylko do roli posłusznego wykonawcy woli cesarza i choć jej inicjatywa w zakresie wyboru następców była jeszcze minimalna (poza pretorianami), to bez uzyskania jej poparcia nie można było myśleć o sprawowaniu rządów. Konieczność zdobycia popularności wśród żołnierzy i ludu wynikała przede wszystkim z braku prawnego uregulowania spraw sukcesji, co otwierało pole do indywidualnych

⁴ Zob. R. Sajkowski, *Divus Augustus Pater. Kult Boskiego Augusta za rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Olsztyn 2001.

inicjatyw w tym zakresie. Ku mojemu zaskoczeniu najłatwiejszym do zrekonstruowania modelem inwestytury okazał się *casus* Nerona (s. 206–214). W procesie „publicznej promocji” za każdym razem kluczowe znaczenie miało pokrewieństwo z Augustem, ale bardzo duże znaczenie Autor przypisuje również doprowadzeniu do ubóstwienia poprzednika (s. 216).

Podczas lektury publikacji nasunęły mi się trzy wątpliwości dotyczące rozkładu akcentów. Po pierwsze: Autor w niewielkim stopniu wykorzystał dzieła poetyckie, których część stanowiła odbicie oficjalnie lansowanej ideologii, nie wyłączając kreowania wizerunku wybranych postaci (w tym m.in. sukcesorów aktualnie panujących cesarzy). Powyższe spostrzeżenie odnosi się przede wszystkim do okresu panowania Augusta: kwestia ta była już poruszana wielokrotnie oraz doczekała się wielu studiów⁵ i – w moim odczuciu – powinna zostać uwzględniona w szerszym zakresie, być może nawet wymuszając wyodrębnienie osobnej partii. Po drugie: choć Autor zdaje sobie sprawę z kluczowego znaczenia armii dla zabezpieczenia władzy wybranego następcy, o czym świadczy m.in. treść jego rozprawy doktorskiej⁶, to problematyka ta wydaje się mimo wszystko niedostatecznie uwypuklona. Z pewnością można odczuć pominięcie kluczowego opracowania J. Briana Campbella, który wyraźnie ukazał sposoby budowania poczucia przywiązania ze strony armii, stosowane także w przypadku Tiberiusa czy Drususa Starszego⁷. Powyższa uwaga nie wynika ze specjalizacji naukowej obranej przez recenzenta, który mógłby z tego powodu przeceniać znaczenie wojska dla przemian politycznych zachodzących w świecie rzymskim, lecz stanowi dobrze znany aspekt, szczególnie widoczny w przypadku zbrojnej uzurpacji władzy przez późniejszego cesarza Augusta w toku wojen domowych prowadzonych po śmierci Gajusza Juliusza Cezara⁸. Po trzecie wreszcie: wydaje mi się, że Autor nie docenił znaczenia zmian personalnych, jakie nastąpiły w najwyższych kręgach społecznych ówczesnego Rzymu. Już Ronald Syme zwrócił uwagę, że jednym z warunków utrzymania się Augusta u władzy było konsekwentne promowanie wybranych ludzi, silnie związanych personalnie z nowym cesarzem⁹. Podczas opisywania władców nie należy tracić z oczu ich współpracowników, gdyż każdora-

⁵ Warto w tym kontekście zwrócić szczególną uwagę na: *Poetry and Politics in the Age of Augustus*, eds. A.J. Woodman, D. West, Cambridge 1984.

⁶ P. Sawiński, *Specjalni wysłannicy cesarscy w okresie od Augusta do Tyberiusza. Studium nad początkami pryncypatu*, Poznań 2005.

⁷ J.B. Campbell, *The Emperor and the Roman Army 31 BC–AD 235*, Oxford 1984, s. 17–156.

⁸ Zob. K.A. Raaflaub, *The Political Significance of Augustus' Military Reforms*, w: *Roman Frontier Studies 1979*, Vol. 3, eds. W.S. Hanson, L.J.F. Keppie, Oxford 1980, s. 1005–1025.

⁹ R. Syme, *The Roman Revolution*, Oxford 1939; idem, *The Augustan Aristocracy*, Oxford 1986.

zowo to oni są gwarantami skutecznego wdrażania strategii politycznych. Właściwe ukształtowanie środowiska sprawującego funkcje administracyjne i dowódcze stanowiło warunek *sine qua non* prawidłowej transmisji władzy, szczególnie ważny w początkowym okresie panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej.

Interesującym aspektem wydała mi się za to rola odegrana przez kobiety, dalece wykraczająca poza powszechnie znane działania Agrippiny Młodszej (s. 206–214). Autor zwrócił uwagę na problem z ustaleniem jej realnego znaczenia, wynikający z daleko idącego stylizowania opisów przez Publiusa (?) Corneliusa Tacitusa, zmierzającego do upodobnienia starań podejmowanych przez poszczególne przedstawicielki rodziny cesarskiej, a nawet zasugerowania ich podobieństwa do Tanaquil (s. 166). Nie wyklucza to jednak przydatności opisów pozostawionych przez słynnego historyka, gdyż stosowanie toposów nie polega na całkowitym wymyśleniu danego zdarzenia, lecz jedynie na przedstawieniu go przy zastosowaniu motywów literackich uznanych za pożądane – pod tym względem punkt widzenia zaprezentowany przez P. Sawińskiego pozostaje zbieżny z żywionym przeze mnie przeświadczeniem o braku podstaw do wyeliminowania relacji Tacitusa (s. 166).

W pełni zgadzam się też z przedstawioną przez Autora analizą buntu z 14 r. po Chr., opisywanego niekiedy jako próba przedstawienia przez wojsko alternatywnego kandydata do objęcia władzy (s. 171–176). Taka interpretacja zdaje się nie uwzględniać postulatów wysuwanych przez buntowników¹⁰, w kontekście których zagrożenie wyniesieniem na tron innego członka rodziny cesarskiej (Germanicus) stanowi ewidentny element nacisku, nie zaś realny postulat, co pozostaje w związku z ogromną popularnością, jaką cieszył się wśród żołnierzy Tiberius. Podobny mechanizm można odnaleźć podczas buntu legionów Cezara mającego miejsce w 49 r. przed Chr.¹¹. Paweł Sawiński zwrócił ponadto uwagę na próbę zaprezentowania Tiberiusa przez część antycznych autorów jako „niechcianego princepsa”, któremu przeciwstawiano w historiografii nie mniej popularnego, ale mającego o wiele mniejsze możliwości oddziaływania politycznego Germanicus (s. 174–175). Problematiczne jest również dowiedzenie prawdziwości rzekomych starań obliczonych na zmianę wyznaczonego następcy na podstawie możliwej do zrekonstruowania chronologii zdarzeń (s. 174–176).

Zupełnie nie przekonuje mnie natomiast uznanie wyobrażonych na *Ara Pacis* postaci noszących *torquesy* za Caiusa i Luciusa Caesarów wysty-

¹⁰ Tac., *Ann.*, 1.16.1, 1.17.1–6, 1.31.1; Cass. Dio, 57.4.2.

¹¹ Luc., *Phar.*, 5.237–373; Front., *Strat.*, 4.5.2; Suet., *Div. Iul.*, 69.1–2; App., *BC*, 2.47.191–195; Cass. Dio, 41.26–35.

lizowanych na Trojan (s. 50), ponieważ ten typ biżuterii był jednoznacznie kojarzony z ludnością kultury lateńskiej („Celtami”¹²) i nie posiadamy żadnego przykładu łączenia tej na wskroś barbarzyńskiej ozdoby z protoplastami Rzymian¹³. Rzymska sztuka publiczna odwoływała się do czytelnych motywów, nawet jeśli nie była bezpośrednio adresowana do ogółu obywateli¹⁴. Zastosowanie nowych, w tym przypadku dość awangardowych stylizacji miałoby jednoznacznie negatywny wpływ na czytelność użytych motywów, polegający na pomyleniu spadkobierców Augusta z barbarzyńcami! Z tego względu budzące wątpliwości interpretacyjne postaci muszą być zakładnikami gwarantującymi lokalność północnych przywódców plemiennych, wyobrażonych ze względu na chęć podkreślenia dominacji Rzymu nad dzikimi rzekomo ludami, których potomkowie doznali łaski polegającej na możliwości poznania cywilizacji i odebrania wykształcenia w duchu rzymskiej *humanitas*¹⁵.

Ponadto zwróciłem uwagę na dwie niezręczności terminologiczne odnoszące się do kwestii militarnych. Na s. 66 znaki bojowe pokonanych ludów zostały określone jako „sztandary”. W języku angielskim wobec wszelkich przedmiotów tego typu stosuje się określenie (*military*) *standards*, niemniej jednak w języku polskim „sztandar” ma określone znaczenie i składa się z drzewca oraz płata¹⁶ – ten drugi nie występuje w przypadku wyobrażonych znaków bojowych. W literaturze archeologicznej często dopuszcza się takie bezwiedne kalki z języka angielskiego, nie zważając na poprawność terminologiczną, ale z takim zjawiskiem należy bezwzględnie walczyć. Na s. 87 i 218 *phalera* została określona jako „order”, tymczasem kontekst przyznawania tego rodzaju *dona militaria* i ich realna wartość jednoznacznie wskazują, że można w tym przypadku mówić wyłącznie o „medalu” czy nawet bardziej ogólnie: po prostu o „odznaczeniu”¹⁷.

¹² Na temat znaczenia terminów „Celtowie” i „celtyckość”: M.N. Faszczka, *Problemy metodologiczne w badaniach nad Celtami i celtyckością*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2015, 11, s. 55–82.

¹³ Pomimo upływu czasu najlepszą pracą na ten temat pozostaje: P. von Bieńkowski, *Les Celtes dans les arts mineurs gréco-romains avec des recherches iconographiques sur quelques autres peuples barbares*, Cracowie 1928.

¹⁴ Zob. J.R. Clarke, *Art in the Lives of Ordinary Romans. Visual Representation and Non-Elite Viewers in Italy, 100 B.C.–A.D. 315*, Berkeley–Los Angeles 2003.

¹⁵ Zestawienie wszystkich pojawiających się do tej pory koncepcji i wynikających z nich konsekwencji przedstawił: S. Settis, *Die Ara Pacis*, w: *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, Hrsg. W.-D. Heilmeyer, E. La Roca, E. Künz, Mainz 1988, s. 351–400.

¹⁶ s.v. *Sztandar*, w: *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 3: R–Ż, red. M. Odlewany, Warszawa 1971, s. 266.

¹⁷ V.A. Maxfield, *The Military Decorations of the Roman Army*, Berkeley–Los Angeles 1981, s. 91–95.

Nie do końca rozumiem też powód stosowania zapisu „sestercja” (s. 84, 89), podczas gdy poprawną formą jest „sesterc” (*sestertius*)¹⁸.

Warto również odnieść się do uwagi, jakoby zwycięstwo pod Filipi odniesione przez Marcusa Antoniusa i Cezara Młodsze¹⁹ w 42 r. przed Chr. nie stanowiło milowego kroku w karierze politycznej drugiego z wymienionych (s. 88, przyp. 373). Abstrahując od głównego tematu wywodu, gdzie w pełni zgadzam się z Autorem (kwestia rzekomej paralelności drugiego triumfu Tiberiusa ze wspomnianą bitwą), należy podkreślić, że nowy podział republiki, który nastąpił po odniesionym zwycięstwie, stworzył podstawy do znacznego umocnienia pozycji Cezara Młodsze²⁰, będącego punktem wyjścia do zbudowania przez niego potencjału zbrojnego, za pomocą którego spadkobierca zamordowanego dyktatora był zdolny przeciwstawić się 11 lat później wojskom Antoniusa²⁰. Nie należy w tym wypadku lekceważyć początku tego procesu, bez względu na rolę odegraną przez Cezara Młodsze²⁰ w obu starciach. Jest to jednak kwestia o marginalnym znaczeniu dla głównego toku narracji zaprezentowanego w opracowaniu.

Pomimo tych drobnych uwag jest dla mnie jasne, że mamy do czynienia z pracą niezwykle potrzebną i wartościową. Nie tylko porządkuje dotychczasową wiedzę na temat funkcjonowania dynastii julijsko-klaudyjskiej, ale wzbogaca ją o nowe, istotne elementy. Szczególnie dobre efekty dało wykorzystanie inskrypcji, korygujących i uzupełniających obraz wyłaniający się z przekazów źródłowych. Z pewnością warto się zastanowić nad wydaniem recenzowanego opracowania w którymś z języków kongresowych, ponieważ ma szansę wzbudzić odpowiedni rezonans wśród zachodnich badaczy. Tematyka dynastii julijsko-klaudyjskiej nigdy nie cieszyła się w naszym kraju specjalną atencją i nie luję się, że ukazanie się recenzowanej książki cokolwiek zmieni w tym obrazie, niemniej jednak w postaci *Sukcesji władzy cesarskiej...* polski czytelnik otrzymał kompetentnie napisane kompendium, które wyszło spod ręki uznanego badacza tego okresu, a to powinno stać się powodem do satysfakcji przedstawiceli środowiska starożytników.

Michał Norbert Faszczka
(Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie)

¹⁸ A. Kunisz, *Numizmatyka cesarstwa rzymskiego*, w: *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, t. 1/2: *Źródłoznawstwo starożytności klasycznej*, red. E. Wipszycka, Warszawa 2001, s. 342.

¹⁹ W ten sposób określam Augusta pomiędzy 44 a 27 r. przed Chr.

²⁰ Zob. R. Syme, *The Roman Revolution*, s. 214–312; J. Osgood, *Caesar's Legacy. Civil War and the Emergence of the Roman Empire*, Cambridge 2008, s. 108–201.

BIBLIOGRAFIA

- Bieńkowski P. von, *Les Celtes dans les arts mineurs gréco-romains avec des recherches iconographiques sur quelques autres peuples barbares*, Cracovie 1928.
- Campbell J.B., *The Emperor and the Roman Army 31 BC–AD 235*, Oxford 1984.
- Clarke J.R., *Art in the Lives of Ordinary Romans. Visual Representation and Non-Elite Viewers in Italy, 100 B.C.–A.D. 315*, Berkeley–Los Angeles 2003.
- Faszczka M.N., *Problemy metodologiczne w badaniach nad Celtami i celtyckością*, „*Studia Europaea Gnesnensia*” 2015, 11.
- Kunisz A., *Numizmatyka cesarstwa rzymskiego*, w: *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, t. 1/2: *Źródłoznawstwo starożytności klasycznej*, red. E. Wipszycka, Warszawa 2001.
- Mała encyklopedia wojskowa*, t. 3: R–Ż, red. M. Odlewany, Warszawa 1971.
- Maxfield V.A., *The Military Decorations of the Roman Army*, Berkeley–Los Angeles 1981.
- Osgood J., *Caesar’s Legacy. Civil War and the Emergence of the Roman Empire*, Cambridge 2008.
- Poetry and Politics in the Age of Augustus*, eds. A.J. Woodman, D. West, Cambridge 1984.
- Raaflaub K.A., *The Political Significance of Augustus’ Military Reforms*, w: *Roman Frontier Studies 1979*, Vol. 3, eds. W.S. Hanson, L.J.F. Keppie, Oxford 1980.
- Sajkowski R., *Divus Augustus Pater. Kult Boskiego Augusta za rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Olsztyn 2001.
- Sawiński P., *Specjalni wysłannicy cesarscy w okresie od Augusta do Tyberiusza. Studium nad początkami pryncypatu*, Poznań 2005.
- Settis S., *Die Ara Pacis*, w: *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, Hrsg. W.-D. Heilmeyer, E. La Roca, E. Künz, Mainz 1988.
- Syme R., *The Augustan Aristocracy*, Oxford 1986.
- Syme R., *The Roman Revolution*, Oxford 1939.